

Aanleg en beheer van bos op landgoederen

J. Buis

Aarzel niet de dikke tak van de boom voor uw raam weg te nemen die uw uitzicht naar onbekende lokkende verten belemmert

Po Tjiu-i (772-846)

Inleiding

Het onderzoek naar de geschiedenis van aanleg en beheer van bos op landgoederen zal, naar het zich laat aanzien, het breedst opgezette onderzoek binnen het kader van "Groeneveld" worden. Bij uitvoering van dit onderzoek op de wijze en in het tempo zoals de ontwerpers het zich hebben voorgesteld kan volledige realisatie eerst ná de eeuwwisseling tegemoet worden gezien.

Het landgoederenonderzoek is de basis geweest voor het ontwerpen van de onderzoeksmethodieken voor de andere projecten binnen "Groeneveld", waarvan verder in dit nummer verslag wordt gegeven.

Het landgoederenonderzoek is voortgekomen uit de behoefte over gedocumenteerd materiaal te beschikken in het kader van het Centrum voor Bos, Natuur en Landschap op "Groeneveld". Tevens is ingespeeld op de behoefte uit de beheerspraktijk om deels het huidige beheer te kunnen baseren op en (voor zover mogelijk) te toetsen aan het (technisch) beheer en de resultaten in het verleden.

Dit vermeende dualisme komt dan ook tot uiting in de opzet van het onderzoek.

Opzet van het onderzoek

Begrenzing in het terrein

Bij de bestudering van de mogelijkheden om op snelle en accurate wijze over gedocumenteerde rapporten te kunnen beschikken is de keus gevallen op een systeem van Karakteristieke Delen (K) en Representatieve Eenheden (RE) daaruit (zie D. Sikkel, Het historisch onderzoek naar het technisch beheer, elders in dit nummer). Deze methode, die geen precedent kent, schiep het probleem de opzet van het onderzoek van den beginne te moeten ontwikkelen en construeren. Het bestaan van een "Herstelplan park Groeneveld" (Van de Zanden et al., 1978) is voor de oplossing hier-

van van grote waarde geweest.

In het terrein worden volgens deze methode de K's en vervolgens de RE's uitgekozen.

Als "definitie" van een K wordt gehanteerd: "Een gedeelte binnen het te onderzoeken object (bijvoorbeeld een Vak), dat door specifieke eigenschappen (in principe onafhankelijk van eventuele beheersproblematiek) zodanig karakteristiek is, dat zónder die K één der wezenskenmerken van het object verloren zou gaan".

Aan deze definitie liggen derhalve enkele subjectieve maatstaven ten grondslag. Het toekennen van de K-status aan enkele terreineenheden is dan ook een punt van brede discussie, een discussie die zeer gewenst is.

Vanwege tijdsdruk en een tekort aan capabele onderzoekers is het helaas niet mogelijk een complete beschrijving van het technisch beheer in het verleden van bijvoorbeeld een landgoed te maken. Derhalve wordt binnen een K één (of meer) RE – een duidelijk omliggende oppervlakte die in de loop der tijden vermoedelijk een min of meer gelijke behandeling heeft ondergaan – aangewezen. Zo'n RE (in de orde van grootte van een afdeling) "dient een soort van gemiddelde van de K te bieden".

Het blijkt echter geen uitzondering te zijn dat de vooraf vastgelegde K (of RE) tijdens het onderzoek geen (voldoende) resultaat oplevert. Een andere K (RE) zal dan moeten worden gekozen.

Ook blijkt de theoretisch juiste volgorde éérst K (RE) vaststellen, dán onderzoek in de praktijk langzamer en moeizamer te zijn dan de dogmatisch minder juiste maar praktischere volgorde éérst onderzoek, vervolgens K (RE) selecteren op grond van eerste resultaten. Ook hier is tijdsdruk een voorname reden om de laatstgenoemde volgorde aan te houden.

De aandachtspuntenlijst

Om een gestructureerd en gestandaardiseerd geheel te verkrijgen, waarmee snel een overzicht en een ver-

gelijking van de verschillende onderzoeksresultaten mogelijk is, is de zgn. "Aandachtspuntenlijst" opgesteld. Deze lijst beoogt, naast het verkrijgen van een globaal overzicht van de technische beheersgeschiedenis van de voor onderzoek aangewezen K's en RE's, tevens de mogelijkheid te scheppen in de toekomst dieper op één of meerdere facetten van het onderzoek in te gaan, afhankelijk van de toekomstige eisen aan de documentatie. De aandachtspuntenlijst, aangevuld met een uitgebreide toelichting (Buis, 1980), is dan ook een praktische neerslag van de theoretische beoefening van de Nederlandse Bosgeschiedenis (vgl. artikel Buis aan het slot van dit nummer).

De indeling van de aandachtspuntenlijst ziet er globaal als volgt uit:

1. een algemeen gedeelte;
2. het historische gedeelte, en
3. documentatie en verantwoordingen.

In het Algemene gedeelte zijn opgenomen punten als:

- Bodem, klimaat en vegetatie.
  - Belang (landschappelijk, natuurwetenschappelijk, etc.).
  - Bestemming en gebruik in het heden.
  - Sociale betekenis.
  - Ontwikkelingen (positief én negatief).
  - Huidige bedrijfsvoering en beheer.
  - Toponymie en archeologie,
- etc., etc.

In het tweede gedeelte, betrekking hebbende op het verleden, komen vragen aan de orde als:

- Ontwerp en aanleg.
  - Zijn er kaarten, prenten, tekeningen, beschrijvingen.
  - Doelstellingen.
  - Financiën.
  - Sociale verhoudingen in het verleden,
- etc., etc.

In het derde gedeelte, tenslotte, wordt documentatie en informatie opgenomen, welke niet in de voorafgaande gedeeltes is opgenomen, of waarvan de betrouwbaarheid discutabel is. Daarnaast wordt in dit gedeelte een opsomming gegeven van materiaal waarvan het bestaan bekend is, maar dat om welke reden dan ook niet is verwerkt. Tenslotte dienen in het derde gedeelte de bronvermeldingen en verantwoordingen te worden opgenomen.

Aan deze indeling ligt een zeker dualisme ten grondslag: het spiegelen van het (technisch) beheer in het verleden aan de hedendaagse situatie, opdat de huidige beheerders daar hun voordeel mee kunnen doen, en tevens, dat een visualisering van de ontwikkelingen in het verleden tot (gewenste) informatie aan derden kan leiden, zowel in de diepte (wetenschappelijk) ten behoeve van de onderzoeksinstituten, als in de breed-

te (maatschappelijk), bijvoorbeeld via de Collectie Groeneveld.

Begeleiding

De onderzoekers die met het landgoederenonderzoek bezig zijn (geweest), zijn in principe HBCS-studenten. Zij worden begeleid door specialist-mentoren, die zij kunnen en mogen raadplegen indien over specifieke vragen uit de aandachtspuntenlijst moeilijkheden rijzen. Het geheel wordt tot op heden gecoördineerd door een begeleider-coördinator behorende tot de Kring Groeneveld. Deze laatste beoordeelt te samen met de beheerder/eigenaar tenslotte het door de onderzoekers vervaardigde (concept-)rapport.

Rapportage

De door de onderzoekers geschreven concept-rapporten worden in essentie opgenomen in het zgn. Eindrapport Landgoederenonderzoek (zie D. Sikkel Het historisch onderzoek naar het technisch beheer, elders in dit nummer). De concept-rapporten berusten bij de beheerder/eigenaar en op "Groeneveld", en zijn zonder uitdrukkelijke toestemming niet voor derden ter inzage.

Problemen

Onderzoekers

De keuze van HBCS-studenten als onderzoekers heeft prettige en minder prettige facetten.

De voor het onderzoek gewenste snelheid wordt door deze keuze min of meer gegarandeerd, daar deze studenten hun project uit hoofde van hun studieprogramma in ongeveer acht weken dienen te voltooien,

Landgoed Staverden. Vak 7c. Beukenopstand uit ca. 1900 met oudere groveden.

en dientengevolge uitstekend gemotiveerd zijn. Deze stok achter de deur kan zich echter ook tégen het onderzoek richten, wanneer het vinden van essentieel materiaal (met name kaarten) door welke omstandigheid dan ook achterwege blijft. Van de studenten mag redelijkerwijze niet worden verwacht het risico van een vertraging in hun studie te lopen.

Dit maakt het noodzakelijk met betrekking tot de tijdige beschikbaarheid van het nodige onderzoeksmateriaal een "dead-line" te stellen, waar besloten wordt een gestart project eventueel alsnog te stoppen of te onderbreken om het bovengenoemde risico voor de studenten zoveel mogelijk te beperken.

Een tweede probleem, van geringere omvang, is het niet getraind zijn van de studenten in het juiste vermelden van bronnen met bijbehorende literatuurlijst. Deze tekortkoming, inherent aan de structuur van het onderwijs aan de HBCS, brengt het gevaar met zich mee van verwarring van objectieve waarnemingen en gegevens met subjectieve meningen en waardeoordelen, hetgeen voor de correcte weergave van de feiten uiteraard een slechte zaak is.

Bovendien ontstaat hierdoor de situatie, dat een discussie kan ontstaan over standpunten en beslissingen van huidige beheerders/eigenaars en hun voorgangers, die onaantvaardbaar is zowel ten opzichte van de positie en het inzicht van deze mensen, als ten aanzien van de beoogde objectiviteit van het concept-rapport. De onderzoekers dienen zich bij de documentatie van de feiten van mening te onthouden.

Het Eindrapport

Dit rapport maakt deel uit van de Collectie Groeneveld en ontstaat uit samenvoeging van de deelstudies/concept-rapporten van de onderzoekers.

Anonimiteit, indien om welke reden dan ook gewenst, van gegevens in het uiteindelijke eindrapport moet worden gewaarborgd. Derhalve is overleg (veelal vooraf) noodzakelijk ten einde waterdichte afspraken over hetgeen gepubliceerd kan worden en op welke wijze. Om de medewerkende beheerders/eigenaars te beschermen tegen het gevaar dat hun openhartigheid met betrekking tot het onderzoek zou kunnen leiden tot repercussies tegen hun beleid of persoon, door wie dan ook, zijn de concept-rapporten van de onderzoekers niet openbaar. Inzage door derden is derhalve aan toestemming gebonden.

Begeleiding

De begeleiding zou moeten plaatsvinden door een speciaal hiervoor multidisciplinair samengesteld team van deskundigen dat, indien noodzakelijk, zijn medewerking verleent. De coördinatie van het geheel zou in handen moeten worden gelegd van een hiertoe spe-

ciaal bij het Staatsbosbeheer in dienst genomen liefst bosbouw-historisch geschoold persoon.

Zolang niet volledig aan deze voorwaarden is voldaan zal de begeleiding van het landgoederenonderzoek niet optimaal zijn, hetgeen uiteraard consequenties heeft voor de accuratesse van dit onderzoek. Het part-time in dienst zijn van de coördinator is slechts een tijdelijk aanvaardbare situatie.

Enkele resultaten

In de eerste helft van 1981 zijn drie projecten in het landgoederenonderzoek ter hand genomen, t.w.:

- Schovenhorst (H. Wanningen en E. Klein Lebbink als onderzoekers),
- Middachten (met R. Jonker en D. Joustra), en
- Staverden (F. Mijnten).

Bij het ter perse gaan van dit nummer bevonden zich de onderzoekingen van Schovenhorst en Staverden in het stadium van concept-rapport.

Schovenhorst

Na het ontwikkelen van de onderzoeksmethode aan de hand van bekende gegevens over het park Groeneveld (Van der Zanden et al., 1978) werd het noodzakelijk deze methode in de praktijk te toetsen. Mevrouw J. J. M. H. Oudemans werd bereid gevonden de heren Wanningen en Klein Lebbink de kans te geven een onderzoek te doen op het landgoed Schovenhorst te Putten.

Voor "Schovenhorst" als "proefobject" pleitten enkele belangrijke omstandigheden, met name de zekerheid van een continu beheer in één hand en vooral de zekerheid van de aanwezigheid en het beschikbaar zijn van bruikbaar materiaal, zowel in de vorm van goede documentatie als van oorspronkelijke gegevens en primaire bronnen.

Enkele opvallende leemtes in de aanpak, organisatie en uitvoering van het onderzoek — deels gevolg van onachtzaamheid en deels door onervarenheid van de ontwerpers van de methode — zijn aan het licht gekomen en tijdens de voorbereidingen voor volgende projecten gecorrigeerd en aangevuld.

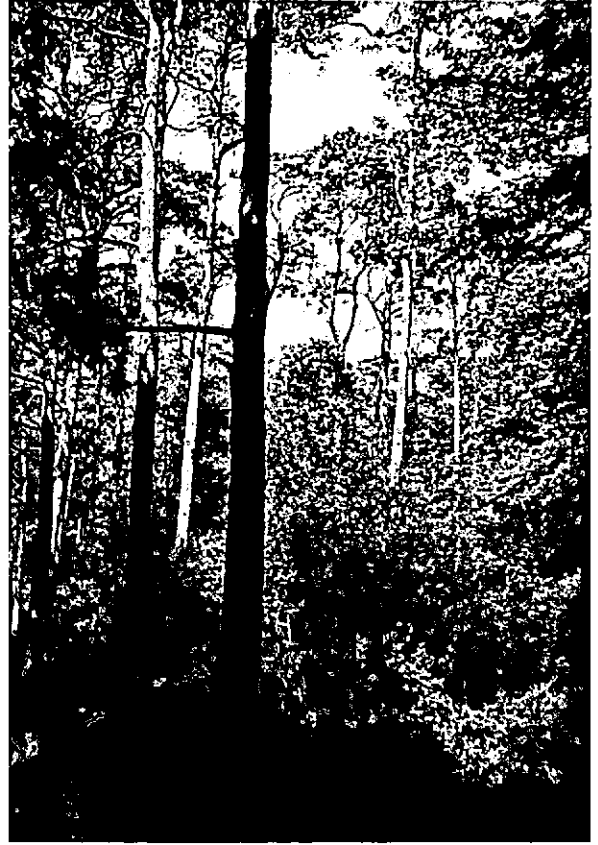
Op Schovenhorst heeft het onderzoek o.a. tot gevolg gehad

- het vervaardigen van een fotoserie op dezelfde plaatsen waar de foto's in het Gedenboek (Oudemans, 1948) genomen zijn, en waarbij deze plaatsen nu nauwkeurig zijn vastgelegd, en
- een duidelijk overzicht van circa 1848 tot 1980 van het technische beheer van enkele RE's door samenvoeging en reorganisatie van merendeels reeds bekend materiaal, primair van belang voor het beheer van Schovenhorst zelf.

Verdere bewerking van het concept-rapport in het

Staverden, vak 7j, beukenopstand. Kiemjaar 1914. Er bevinden zich nog restanten groveden gebruikt als drijfhout in de oorspronkelijke menging.

Staverden, vak 7c. Gemengde opstand van beuk, eik en groveden uit verschillende kiemjaren, met rijke ondergroei. Een van de oudste bosterreinen van Staverden.

najaar zal nadere precisering van het onderzoek en zijn resultaten ten gevolge hebben.

Middachten

Het onderzoek op het landgoed Middachten is, na een veelbelovende start, vanwege het niet tijdig ter beschikking komen van kaartmateriaal, tot het najaar opgeschort. Toch zijn reeds enkele resultaten te vermelden!

Uitgeplozen zijn o.a. enkele herkomsten van zaaien plantgoed, terwijl ook enige tijd is besteed aan de sociale omstandigheden van het personeel. Het was er zo slecht nog niet, al waren de inkomensverschillen naar hedendaagse maatstaven enorm groot.

Aan de hand van thans bekend archiefmateriaal (Rijksarchief in Gelderland) is de verwachting te wettigen, via de relaties tussen o.a. "Middachten" en "Amerongen", een inzicht te kunnen krijgen in de onderlinge verbanden tussen de gevoerde beheersmethoden op de verschillende familiebezittingen en elders.

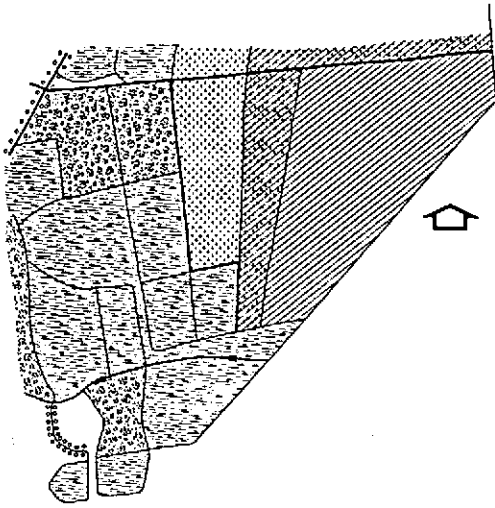
Staverden

Mèt het onderzoek op het landgoed Staverden is, behalve de via het "Schovenhorst-onderzoek" aangepaste onderzoeksmethode, een meer in de persoonlijke sfeer van de onderzoeker liggende nieuwigheid ingevoerd, nl. de affectie van de onderzoeker met het onderzoeksobject. Een persoonlijke betrokkenheid kan een krachtige stimulans en motivatie zijn. In het onderhavige geval hield deze betrokkenheid in een van jongs af aan bekend zijn met het terrein, doch andere mogelijkheden zijn in de toekomst niet ondenkbaar.

De op Staverden geboekte resultaten zijn, zeker gezien de overvloed aan materiaal, een grote verrassing. Bij aanvang van het onderzoek waren de verwachtingen over de beschikbaarheid van materiaal niet hoog gespannen. Het project heeft echter een aantal fraaie gegevens opgeleverd, zowel in het historische als in het beheerstechnische vlak.

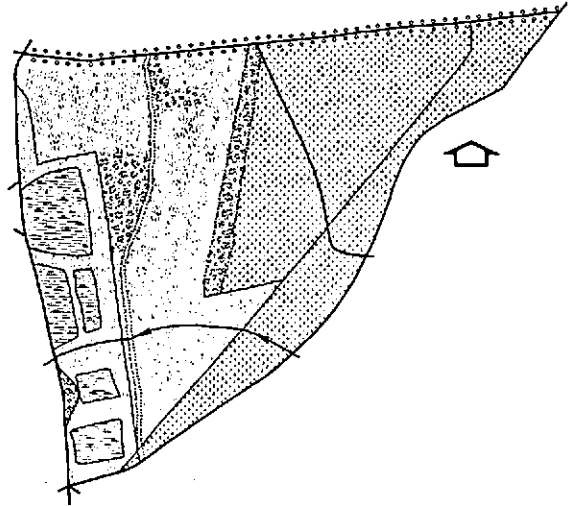
Het is op Staverden mogelijk gebleken een reeks van kaarten te (re)produceren betreffende de in dit geval ook nog eens a priori vastgestelde K en RE's,

1809

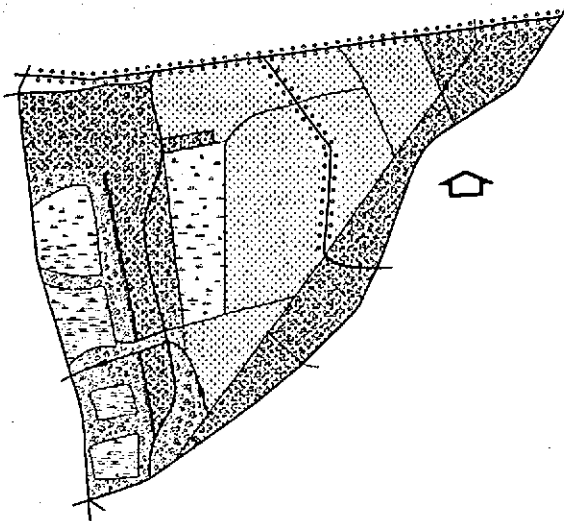
Staverden, vak 7. Fragment uit kaart van kartograaf De Man, ca. 1809. Origineel berust in Rijks Archief in Gelderland. Originele schaal 1: ca. 20.000. Overgenomen uit concept-rapport Staverden (naar F. Mijnten).

1871

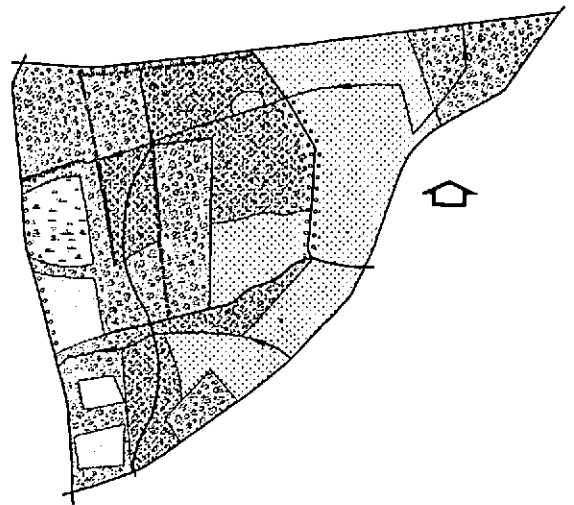
Staverden, vak 7. Fragment uit Top. kaart 391 – Garderen, 1871. Originele schaal 1: 25.000. Overgenomen uit concept-rapport Staverden (naar F. Mijnten). Deze kaart bevat naar alle waarschijnlijkheid grove onjuistheden.

1912

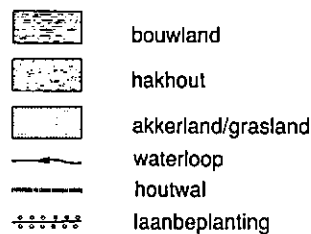
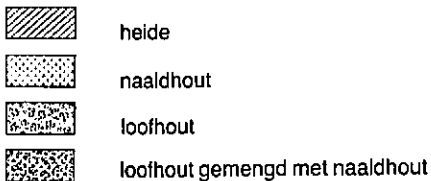

Staverden, vak 7. Fragment uit Top. kaart 391 – Garderen, 1912. Originele schaal 1: 25.000. Overgenomen uit concept-rapport Staverden (naar F. Mijnten).

1978

Landgoed Staverden. Karakteristiek Deel vak 7. Fragment uit Beheerskaart 1978. Originele schaal 1: 5.000. Overgenomen uit concept-rapport Staverden (naar F. Mijnten).

waaraan een nagenoeg volledig overzicht van de ontwikkeling van het landschap ter plekke kan worden ontleend. Beelden van de huidige situatie completeren het geheel (zie kaarten en foto's).

Bij deze kaarten en foto's is het bovendien mogelijk gebleken een redelijk gedetailleerd beeld van het technische beheer te geven, inclusief gegevens over plantafstand, mengingen en gebruikte herkomsten, en over benutte werktuigen en gereedschappen.

Enkele voorbeelden:

– In het beheersplan voor Staverden 1963-1973 treft men de volgende zinsnede aan:

"Typisch is, dat de bodemflora in het algemeen wijst op een betrekkelijk voedselarme groeiplaats, zelfs die onder de zeer goede eikenopstanden en die in de moerasbosjes langs de beek".

Met de resultaten van het onderzoek in de hand is deze constatering zo vreemd niet meer: enkele jarenlang doorgevoerde beheersmaatregelen door een voormalige eigenaar waren o.a. het stelselmatig verkopen van strooisel aan boeren ten behoeve van kuilbedekking, de verkoop van varens voor matrassvulling, en de verkoop van hout op stam met de uitdrukkelijke eis dat de koper verplicht was voor de verwijdering van het tak- en kapafval zorg te dragen!

– Het bosbeeld van spaartelgenbossen waarin dennen voorkomen is ontstaan uit het hanteren van de den als drijf hout, volgens de toenmalige beheerder/eigenaar de boomsoort bij uitstek om "het trage hakhout het snelle groeien te leren". Een andere methode, verklaring voor de "zuivere" spaartelgenbosjes, bestond uit het uitvoeren van een soort laagduinning, om de bestgroeiende stobben en stammen te bevoordelen.

– Verdwaalde exemplaren van o.a. sitka zijn het gevolg van de aanleg van proefveldjes, die tussen ca. 1910 en 1915 door de eigenaar/beheerder werden ingericht teneinde te kunnen bepalen of de voor een bepaalde bebossing gekozen soort daadwerkelijk geschikt zou zijn.

– Het gevarieerde bosbeeld zoals dat op Staverden voorkomt is deels verklaarbaar door de invloed, die de Duitse bosbouwopleiding op deze zelfde beheerder/eigenaar uitoefende. Een van de opvattingen die gehuldigd werd was kaalslag zoveel mogelijk te vermijden en oude opstanden te onderzaaien of onderplanten.

– Tenslotte is het het vermelden waard, dat nu redelijk betrouwbare overzichten over het technische be-

heer op Staverden vervaardigd kunnen worden, o.a.

- Herkomst plantmateriaal.
- Gebruikte werktuigen.
- Gehanteerde plantafstanden.
- Toegepaste grondbewerkingen en voorbouwmethoden,
- etc., etc.

Dankwoord

Op deze plaats willen de onderzoekers iedereen danken, die met het beschikbaar stellen van kostbare tijd, het geven van waardevolle aanwijzingen en het ter inzage geven van materiaal hebben bijgedragen tot het succes van het landgoederenonderzoek, met name:

Mevrouw J. J. M. H. Oudemans (Schovenhorst) en Graaf Ortenburg (Middachten), De Stichting "Het Geldersch Landschap", — met name de heren K. van den Heyden en J. G. Tjoonk —, de houtvester in Gelderland, ir. F. W. baron van Tuyll van Serooskerken, en de Rijksarchivaris in Gelderland, de heer G. Mentink en zijn medewerkers.

Conclusies en slotopmerkingen

– Ondanks enkele soms niet onbeduidende moeilijkheden in de aanloopperiode hebben de resultaten van de eerste drie projecten in het Landgoederenonderzoek de levensvatbaarheid en de kans van slagen in de toekomst aangetoond.

– Goede afspraken over de toegankelijkheid van derden tot de onderzoeksresultaten opgenomen in de concept-rapporten moeten reeds in een vroeg stadium van een onderzoek worden gemaakt.

– Goede begeleiding en bewaking van de kwaliteit van de verslaglegging zijn zeer gewenst.

Literatuur

- Buis, J. 1980. Toelichting op de Aandachtspuntenlijst voor het Landgoederenproject in het "Groeneveld-onderzoek"; een praktische handleiding. Staatsbosbeheer, Utrecht.
- Oudemans, Th. C. 1948. Gedenkboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van Schovenhorst 1848—20 januari 1948. 3 dln.
- Zanden, T. van der, P. van der Knaap en M. van Gessel. 1978. Herstelplan park Groeneveld. Landbouwhogeschool (vakgroepen Bosteelt en Landschapsarchitectuur) i.o.v. Staatsbosbeheer.

De eendenkooien in het algemeen en die in het rivierengebied in het bijzonder

J. J. H. G. D. Karelse en H. J. van Delden

Inleiding

Een eendenkooi is iets bijzonders en maakt menigeen nieuwsgierig naar wat daar nu – in dat kooibos – plaatsvindt. Wat doet een kooiker daar eigenlijk en wat gebeurt er met de eenden?

Dit laatste weten de meesten wel, maar de achtergrond het hoe en waarom van zo'n kooi is velen niet bekend. De belangstelling voor de eendenkooien is de laatste jaren sterk toegenomen vanwege hun cultuurhistorische, landschappelijke en natuurwetenschappelijke betekenis. Mede om die reden zal in de toekomst zowel op Groeneveld als in het historisch onderzoek aan eendenkooien bijzondere aandacht worden besteed. In dit artikel zal eerst worden ingegaan op de eendenkooi als bedrijf, daarna wordt een korte beschrijving gegeven van het ontstaan en de verspreiding van kooien. Vervolgens komen het verval, de functie en betekenis aan de orde. In het tweede deel van het artikel komt de geschiedenis van de kooien in het rivierengebied en wel in het bijzonder de eendenkooi van Waardenburg ter sprake. De informatie hierover is voor een deel ontleend aan gesprekken met de heren H. Kuindersma en L. van der Ham.

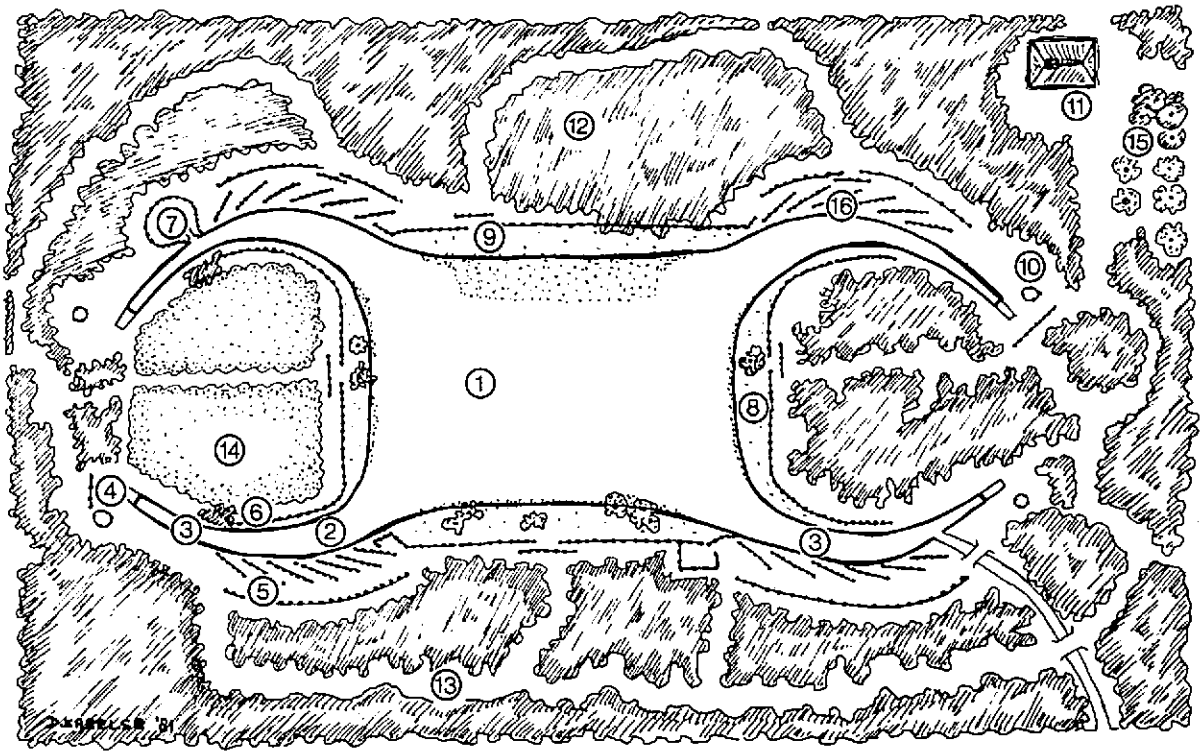
Over de eendenkooi, de kooiker en zijn bedrijf

De eendenkooi is een vanginrichting voor in het wild levende eendachtigen. Zo'n kooi bestaat uit bos, water en de kooiinstallatie. Gevangen worden voornamelijk enkele soorten zwemeenden als Wilde Eend, Wintertaling, Slobeend, Smient en Pijlstaart. Er wordt gevangen voor de consumptie en het ringonderzoek. Van de 118 nog bestaande kooien zijn er maar enkele waarin wordt gevangen voor broodwinning. De meeste particuliere kooien gaan van vader op zoon over en worden uit traditie in stand gehouden. Verscheidene kooien zijn de laatste decennia verworven door natuurbeschermingsorganisaties; hier wordt slechts beperkt en meestal uitsluitend ten behoeve van ringonderzoek gevangen.

Eeuwen geleden heeft men een ingenieus instrumentarium bedacht om eenden te lokken en te vangen. Het vereist een gedegen vakkennis en kennis van de

vogels om dit samenspel tussen mens en natuur te volvoeren. In het midden van het kooibos ligt de kooiplas. Op de hoeken hiervan buigen slootjes het bos in, dit zijn de vangpijpen. Om het water heen staan ca. 2 meter hoge rietschermen, zo ook langs de binnenbocht van de vangpijpen, welke zijn afgedekt met netten of gaas. In de buitenbocht staan losse schuingeplaatste rietschermen. De kooiker kan hierdoor de eenden op de plas zien zonder dat de eenden hem zien, horen of zelfs maar ruiken. Vroeger had hij vaak een smeulende turf bij zich en zijn "kooi-jas" aan om de mensengeur te verdrijven. Ook zorgt hij er voor niet in de wind te staan en zal dus altijd tegen de wind in gaan vangen. Afhankelijk hiervan kiest hij ook een van de vangpijpen. Nu kan hij, eventueel met behulp van zijn kooihondje, beginnen met het kooien (lokken). Hij doet dit met een vliegstaal. Dit zijn enkele honderden, soms duizenden, afgekooide eenden (zgn. staleenden). Deze kennen de "truc" van de vangpijp en zullen zich niet laten vangen. Wel komen ze na hun nachtelijke voedselvuchten naar de voerplaatsen terug op de kooi en nemen dan de echte wilde eenden mee. Daarnaast heeft de kooiker zijn eigen lokstal van enkele honderden tamme eenden, door hemzelf aan de vangpijpen gewend in de zgn. makkepoelen en door hem uitgeselecteerd op hun voorkomen of herkenbaar gemaakt door merkjes op de snavels. De tamme eenden weten wat er staat te gebeuren en komen op het teken van de kooiker af. Hij doet dit met behulp van een fluitje of de hond. Deze laat hij om de schermen heen rondlopen terwijl hij tegelijkertijd wat voer in de vangpijp gooit. De eenden zwemmen hier op af en de wilde eenden, onrustig en nieuwsgierig zwemmen mee de vangpijp in. Zijn ze eenmaal ver genoeg in de pijp gekomen dan laat de kooiker zich plotseling voor de schermen zien en laat een valluikje of klep neer zodat ze zijn gevangen. Ze vliegen dan het laatste stuk van de vangpijp, de fuik, in en komen terecht in het vanghokje. Hier worden de eenden dan uitgehaald om te worden geringd of pijnloos gedood door de zgn. "kooikersgreep".

Het mag duidelijk zijn dat dit samenspel, deze geduldige, nauwkeurige en vakkundige vangtechniek alle rust en stilte vereist die het kooibos te bieden heeft. Om de rust hier te garanderen zijn er zgn. afpalings-

1 kooiplas	7 makkehok	13 kooipad
2 keel of vangpijp	8 borst	14 griendje
3 scherpe eind	9 sating of saad	15 fruitbomen
4 vanghokje	10 spartelkorf	16 hondegang
5 rietweeg	11 kooihuisje	
6 van der handse kant	12 kooibos	

Plattegrond van een eendenkooi (kooiplas in de vorm van een rogge-ei).

rechten. Dit is een met kooipalen aangeduide cirkel rondom de kooi waarbinnen de eenden niet bewust en onnodig verstoord mogen worden. Het zijn oude zakelijke rechten, die op de omliggende gronden rusten. Zo mag hier bijvoorbeeld niet gejaagd worden. Het is daarom dat de eendenkooien de laatste oases van rust worden genoemd.

Het ontstaan

Het kooibedrijf en de eendenkooi zijn van specifiek Nederlandse oorsprong. Wanneer deze exact zijn ontstaan is niet bekend, het oudste bericht dateert uit 1453, waar gesproken wordt over een kooi bij het dorpje Acquoy. Later in 1550 wordt in een decreet, een placcaet, genoemd dat "het vergunnen van Vogelkooyen te mogen opstellen, komt mede bij ons den Prince van de Lande toe".

De voorlopers van onze huidige kooien waren waarschijnlijk doodlopende waterarmen langs meren, plaszen en in moerassen. Hier werden netten overgespannen zodat men de eenden tijdens de ruiperiode hier in

kon drijven. Daar dit niet zo'n faire vangmethode was werden bovengenoemde "placcaeten" uitgevaardigd. Later maakte men aan de oevers van die meren permanente vangpijpen waarin de eenden gelokt werden. Nog later, waarschijnlijk rond de 15e-16e eeuw, is hieruit de eigenlijke eendenkooi ontstaan.

Verspreiding

Over het algemeen kan men zeggen dat de eendenkooien in die gebieden liggen of te vinden waren, waar de voorwaarden en condities voor het voorkomen van waterwild het gunstigst bleken. Deze voorwaarden zijn: de aanwezigheid van fourageergebieden in de directe omgeving, de mogelijkheid tot broedgelegenheid en stilte en rust. Vanzelfsprekend was hier ook van belang dat er goede aanlegmogelijkheden waren voor eendenkooien. Dit was afhankelijk van de natuurlijke omgeving, het landschappelijk gegeven en de aanwezigheid van natuurlijke gebruiksmaterialen voor de kooiopbouw. Een ander punt dat een rol speelde was de gunstige ligging ten opzichte van de afzetgebieden,

*Argutus tumidas quid cristas erigis? ecce
Sic anatem insidys garrula ducit anas
Exemplo praeit. et fallaci sibilula cantu
Donec mescatam perdomiere canes.*

"Wat kwaak je en maak je de kuif bol? Zie, zo lokt de ene eend de andere in de val onder gesnap. En gaat haar listig voor met zijn voorbeeld en met bedrieglijk gesnater, totdat de honden de aangelokte onder hun ban hebben gebracht".

de afstand en de transportmogelijkheden. Deze voorwaarden hadden tot gevolg dat de eendenkooien soms dicht bij elkaar voorkomen. Het zijn voornamelijk streken van het land die een van nature lage ligging en veelal hoge waterstand hebben of in de nabijheid van grote wateroppervlakten gelegen zijn. De nog bestaande kooien zijn te vinden in streken waar bovengenoemde voorwaarden het langste aanwezig zijn geweest of nu nog aanwezig zijn.

Als streken waar de meeste kooien liggen zijn aan te wijzen:

- de Waddeneilanden
  - Noord-Friesland
  - Noordwest Overijssel
  - Het Rivierengebied (Gelderland, Noord-Brabant)
  - Het Zuidhollands en Utrechts veenweidegebied
- Daarnaast zijn er verspreid langs de kust en Zeeuwse eilanden ook nog enige kooien aan te treffen.

Geregistreerde eendenkooien 1979.

Opkomst en verval

Op basis van oude kaarten, luchtfoto's en registratieregisters is nog vrij goed te achterhalen waar en hoeveel kooien er gelegen hebben. Volgens een globale schatting zouden er zo'n 1000 ligplaatsen terug te vinden moeten zijn. Dat betekent niet dat deze 1000 ook alle op een en hetzelfde moment in bedrijf zouden zijn geweest, dat zeker niet. Rond de 17e eeuw waren er zeker enige honderden grote en kleinere kooien in gebruik. Een groot deel hiervan was echter niet meer dan zgn. kooiputjes met maar één of twee vangpijpen, die dikwijls illegaal waren aangelegd. Dat gold grotendeels ook voor de periode na 1700. Toen waren overigens door verdergaande ontginning en verbeterde waterbeheersingsmogelijkheden al veel kooien verdwenen. Vanaf 1813 is er een (registratie)register bijgehouden waardoor wat concretere aantallen bekend zijn. In 1813 stonden 264 kooien geregistreerd, in 1888 nog slechts 170 en in 1978 was dit aantal gedaald tot 142.

Wanneer deze cijfers met tellingen van oude kaarten vergeleken worden komen we op hogere aantallen. Dat betekent dat in werkelijkheid meer kooien bestonden, die ook nog in bedrijf kunnen zijn geweest. In veel gevallen zal het evenwel een vervallen kooi of kooirelict betreffen.

Tabel 1 Verspreiding en eigendomssituatie van de eendenkooien in Nederland.

provincie	totaal aantal	Particulier	Provinciaal Landschap	Natuurmonumenten	SBB
Groningen	2	1	1	—	—
Friesland	28	18	5	1	4
Overijssel	14	5	—	4	5
Gelderland	24	14	1	—	9
Utrecht	3	—	—	1	2
Noord-Holland	13	9	—	2	2
Zuid-Holland	17	11	4	1	1
Zeeland	4	4	—	—	—
Noord-Brabant	13	6	1	—	6
Nederland	118	68	12	9	29

Functie en betekenis

Economische betekenis

Hoewel nog maar erg weinig kooien bestaan die vangen "om het gewin", zijn toch nog steeds motieven aan te geven dat het hier om een stukje specialistische bedrijfsvoering gaat. Het is een van onze oudste ambachten waar zuinig mee om moet worden gesprongen. De vraag naar wilde eenden is nagenoeg constant gebleven; toch vinden de vangsten nu minder massaal en minder frequent plaats. De vangsten doen zeer zeker geen schade aan de eendenstand (zie ook natuurwetenschappelijke betekenis).

Cultuurhistorische betekenis

De eendenkooi is een eeuwenoude en typisch Nederlandse vinding die al zo'n 600 jaar van invloed is geweest op jachtmethoden en landschapontwikkeling. Nationaal maar zeker ook internationaal is het van belang en verantwoord deze historische landschapselementen in stand te houden. De regionale verschillen in kooiopbouw en inrichting veroorzaken een grote verscheidenheid. Het is dan ook te betreuren, maar anderzijds ook wel weer te begrijpen, dat tegenwoordig modernere materialen hun intrede doen. Hierdoor ontstaat in feite een nivellering waardoor karakteristieke verschillen verdwijnen, terwijl juist hieraan de kooien een groot deel van hun historische waarde ontleen. Het is van belang de vakkennis vast te leggen en waar mogelijk te gebruiken waardoor kenmerkende kooionderdelen, gereedschappen, vangmethoden en benamingen niet zullen verdwijnen.

In de toponymie hebben de kooien als grondwoord dikwijls meegespeeld. In de benaming van verscheidene percelen en streken komt dit duidelijk tot uiting. Zoals: Kooiwaard, Kooiakker, Kooikamp, Kooipolder e.d. Ook in familienamen is dit terug te vinden: Kooistra, Kooiman(s), van der Kooi e.d.

Landschappelijke betekenis

De eendenkooien vormen een der oudste en eerste door de mens aangelegde landschapselementen. De kooien komen vooral voor in open (polder)gebieden waar ze veelal het enige bos van formaat vormen. Had het kooibos eerst primair een visuele en akoestische functie, nu wordt hier tevens een belangrijke visueel-esthetische waarde aan toegekend.

Dit geldt eveneens voor de voormalige eendenkooien of kooirelicten waarbij vaak inversie is opgetreden: de voormalige kooiplas is gaan verlanden en thans begroeid met riet en houtgewas. Het omliggende kooibos is verdwenen en nu in gebruik als grasland. Met name in het rivierengebied zijn nog vele van deze kooibosjes te vinden. In bepaalde streken van Nederland is de eendenkooi een van oudsher dominerend element geweest en heeft daardoor een belangrijke landschapstyperende functie.

Bosbouwkundige betekenis

De belangrijkste functie van het kooibos is de afscherming van de buitenwereld. Daarnaast is het van belang als broed- en rustgebied voor de eenden. Om voldoende geluids- en gezichtswerend en windkerend te zijn heeft het bos een eigen opbouw en structuur. De bossen hebben meestal een goed ontwikkelde kruiden- en struikenlaag, zodat er altijd een dichte afschermende bosstrook rond de kooi aanwezig is. Het bos rondom de kooiplas wordt laaggehouden in verband met het invliegen van de vogels. De buitenrand bestaat meestal uit een opgaand loofbos. Een of enkele markante hoge bomen op de kooi hebben overigens ook nog een soort herkenningsfunctie voor de eenden: ze kunnen zich hierdoor beter oriënteren. De huidige kooibossen bestaan uit loofhout (voornamelijk eik, els, es, wilg en populier), vaak in beheer als hakhout (grienden e.d.). Ook staan meestal fraaie oude loofbomen en oude knobomen op de kooien. Naaldhout komt slechts op enkele kooien voor.

Hoewel de bossen van oorsprong niet van grote omvang zijn geweest ziet men toch dat met name natuurbeschermingsinstanties er toe overgaan het kooibos te vergroten om de afscherpende functie te versterken. Dit biedt dan ook mogelijkheid voor enige houtproductie (voornamelijk populieren), maar tevens voor een vegetatiekundig en ecologisch oorspronkelijke bosaanleg. Dit laatste biedt de mogelijkheid voor studie naar gemengde loofbossen op veelal rijkere gronden.

Natuurwetenschappelijke betekenis

Dankzij het eerdergenoemde paalrecht zijn eendenkooien echte rustgebieden. Behalve de kooiker mag er niemand komen en het beheer is meestal al eeuwenlang voornamelijk afgestemd op het eendenvangen. In de plas en in en om het kooibos kon zich daardoor meestal een rijke flora en fauna ontwikkelen die niet door invloeden van buiten verstoord werd.

De meeste kooibossen vormen hierdoor een ideaal rust-, broed- en fourageergebied voor grote aantallen zoogdieren, vogels en insecten. Door het intensieve agrarische gebruik van de omliggende gronden vormen de kooien één van de laatste uitwijkplaatsen voor vele kritische planten- en diersoorten.

In veel kooien zijn broedkorven uitgelegd om de eendenstand op peil te houden. Hiermee en door het selectief vangen van uitsluitend bastaarden (zgn. "bonten") wordt bereikt dat zoveel mogelijk raszuivere wilde eenden komen paren en broeden.

In een aantal kooien wordt gevangen ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek (ringgegevens). Van de wilde eenden zijn inmiddels al voldoende gegevens bekend. Wintertaling, Zomertaling, Pijlstaart, Slobeend en Smient worden nog steeds geringd.

Het onderzoek naar de "levensgemeenschap" eendenkooi zou in de toekomst verder voortgezet moeten worden, daar er nog veel gegevens ontbreken die zowel voor praktisch beheer als voor de wetenschap van belang zijn.

De eendenkooien in het rivierengebied

Verspreiding

Het rivierengebied is van oudsher rijk aan eendenkooien. Ze waren hier zelfs zo algemeen dat ze het karakter van de streek sterk beïnvloedden en bepaalden. Er liggen nu nog zo'n 40 kooien; vroeger heeft dit aantal beduidend hoger gelegen. Kooien zijn hier op twee plaatsen te vinden; in de kommen en direct langs de rivieren. Men noemt ze rivierkooien.

Van oorsprong hebben echter alleen de kooien langs de rivieren deze naam. De (trek-)eenden die hier

gevangen werden kwamen immers van de rivier. De overige kooien werden veldkooien genoemd. Deze kooien (zoals de eendenkooi in Waardenburg) waren gelegen in de uitgestrekte hooilanden van de komgronden die gedurende het winterhalfjaar meestal onder water stonden.

Gedurende de voorjaarstrek waren deze natte hooilanden een geweldig rust- en voedselgebied voor de Trekeenden, Smienten en Pijlstaarten. Tijdens de najaarstrek waren het vooral Wilde Eend (de zgn. oostbout), Slobeenden en Wintertalingen die hier fourageerden.

Wanneer het water van de binnenlanden en de polders verder afkoelde en vervolgens bevroor zochten de vogels het relatief warmere open rivierwater op en daar profiteerden de rivierkooien van. Het zijn dus winterkooien die afhankelijk van de stal en ligging ook goede blauwgoedkooien kunnen zijn. Ze moeten het vooral hebben van de trekeenden en zijn goed te gebruiken voor het ringonderzoek.

Ontstaan, opkomst en verval van de rivierkooien

Naar alle waarschijnlijkheid hebben de bewoners van deze gebieden al vanaf de ontginning (11-12e eeuw) kooien aangelegd. Tijdens die ontginning kon het gebeuren dat de leenheer (hij regelde de gronduitgifte) opdracht gaf tot het graven van een kooi. Dit gebeurde dan vermoedelijk in handkracht met kruiwagen en schop of met behulp van de zgn. aardstee. De kooi verpachtte hij aan een kooiker en hij voorzag dan tevens zo zichzelf (en zijn principaal) geregeld van een eendenbout. In het rivierengebied behoorden verscheidene kooien tot het grootgrondbezit van een heerlijkheid. De laaggelegen natte kommen waren meestal nauwelijks geschikt voor landbouwkundig gebruik en bleven dikwijls als woeste moeras(bos)gronden liggen. In de late Middeleeuwen werden deze gronden verder ontgonnen (ingepolderd) en in gebruik genomen als hooilanden. Hoewel er in de 18e eeuw molens en later ook stoomgemalen in gebruik waren bleven de waterbeheersingsmogelijkheden beperkt. Door kwel, slechte afvoer en overstromingen bleef het met name in de winter een drassig gebied. Bij de kooien die er al lagen werden er op deze - weinig waardevolle - gronden nog meer kooien aangelegd.

Naast het vaak magere boerenbestaan wilde men best nog wel iets bijverdienen. Reden genoeg om als kooiker-boer de grond te benutten voor de kooikerij. Het gevolg was dat in het midden van de kommen, aan het einde van de kavels, in de natste en slecht ontsloten en hierdoor ook rustigste gebieden, groepen en rijen kooien kwamen te liggen. Deze rijen liggen nagenoeg evenwijdig aan de bebouwingslinten en zijn nu nog terug te vinden aan de randen van de gemeente-

grenzen (het voormalige dorpsbehoren) bij de houtkaden, landscheidingskaden of weteringen. Deze ontstaanswijze verschilt nog wel eens per gebied in het rivierenland. Nader onderzoek hiernaar zou meer exacte en gedetailleerde informatie moeten opleveren. Van oorsprong lagen de kooien derhalve in of nabij de moerassige gebieden, de latere hooilanden.

Kort na 1900 werden deze gronden evenwel benut voor de griendteelt, zodat de kooien beschut en meer verscholen tussen de grienden kwamen te liggen. Later zijn de meeste grienden hier weer verdwenen of werden deze omgevormd tot populierenbossen, zodat nu een aantal kooien weer opvallend in het vrije veld ligt en een ander deel nog tussen de wilgen en populieren.

De grootste veranderingen hebben zich voltrokken door de ruilverkavelingen van na 1950. Door de gewijzigde waterbeheersing, met name door de verlaging van het waterpeil, verloren de meeste komgronden hun betekenis als voedsel en rustgebied voor watervogels. De hier liggende eendenkooien kwamen hierdoor min of meer "droog" te staan.

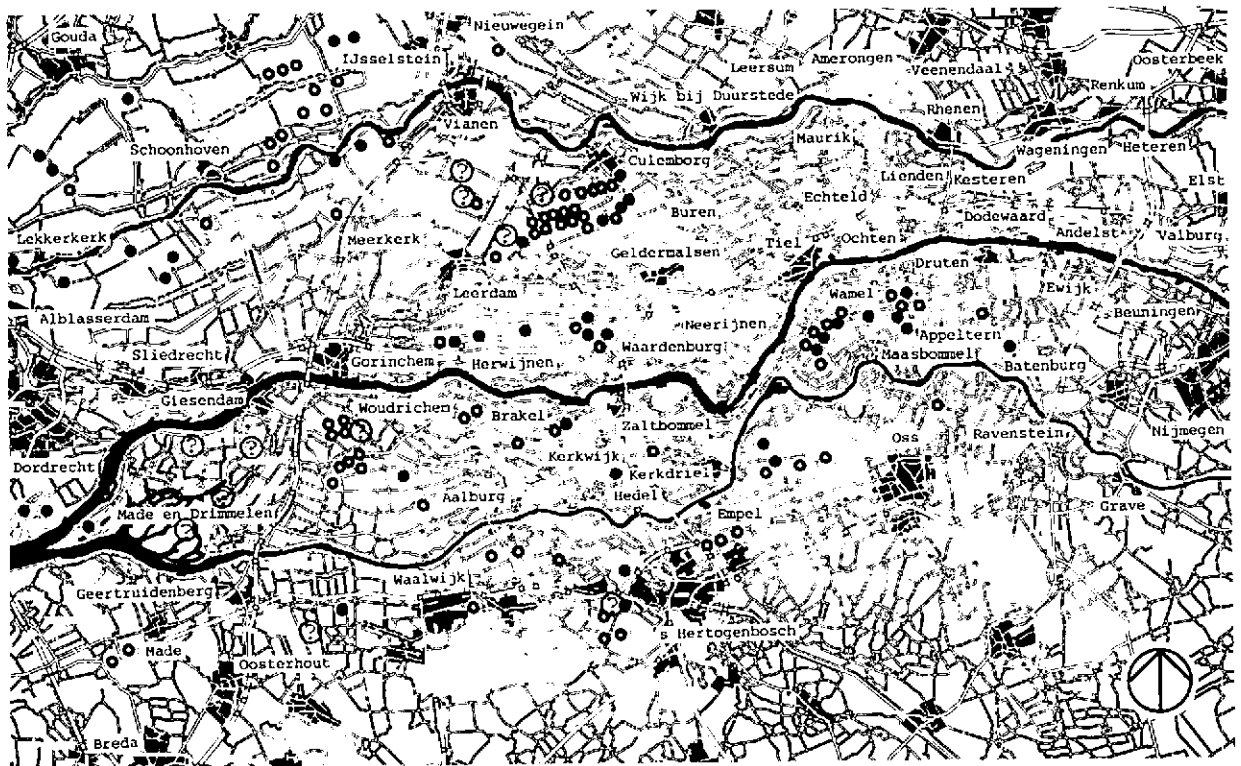
Door de aanleg van landbouw- en rijkswegen en door de boerderijbouw in de kommen is de rust en openheid hier grotendeels verdwenen. Om nog iets

van de voor Nederland zeer specifieke drasse komgrondgraslanden te sparen zijn ter compensatie bij latere ruilverkavelingen enkele reservaten gevormd in o.a. de Bommelerwaard, Tielerswaard en Westelijke Betuwe. Hierdoor bleven ook enkele eendenkooien met een klein omliggend voedsel- en rustgebied gespaard.

De kooiker en zijn eendenkooi

Van oudsher bestonden de kooibossen uit griendhout en knotbomen. Dit bos was laag omdat de trekeenden dan gemakkelijk op het wed, de kooiplas, konden neerstrijken. Ook zouden deze zich in een te hoog bos te veel ingesloten voelen en is het lastiger invallen. Op sommige plaatsen liep er vanaf de kooi een aan weerszijden beplante laan door het open veld, als uitloper van het bos, naar het dichtstbijzijnde karrepad. Hierdoor kon de kooiker ongemerkt de kooi bereiken zonder dat de eenden dit zouden bemerken en wegvliegen.

Enkele kooien waren gedurende de wintermaanden alleen per roeiboot bereikbaar. Ook dit betekende voor de kooiker een uiterst voorzichtig "komen en gaan". Soms was het kooihuis, de woning van de kooiker op

Eendenkooien in het rivierengebied

- geregistreerde en (meestal maar gedeeltelijk) nog intact zijnde eendenkooi
- historische plaats van een eendenkooi volgens oude topografische kaarten
- ⊙ idem, maar onzeker

Rustende eenden, vnl. smienten, op de kooiplas. Bakkers-waal.

een huisterp direct bij de kooi gelegen.

Een afgelegener plaats kan men niet bedenken voor het gezin dat er woonde. De kooihuisjes waren vaak erg klein en gemaakt van materiaal uit de directe omgeving; de gezinnen die er in woonden waren vaak groot! De gevangen eenden werden veelal via de schouw en over de weg in een kruiwagen (100 eenden voor een kwartje) weggebracht. De riviervrachtboten vervoerden deze naar de poeliers in de steden. Deze gaven aan het begin van deze eeuw 60 cent per eend. Ook kon het gebeuren dat de gevangen eenden achter op de fiets door de schoolgaande kinderen werden weggebracht.

De vangpijpen, in het rivierengebied vaak kelen genoemd, waren opgebouwd uit rietschermen en wilgenbeugels als overspanning en bedekking van de keel. Deze vormden een donkere overkapping indien de wilgenslieten waren uitgelopen en hiermee de boog was dichtgevluchten. Zo had men een duurzame – uit levend materiaal bestaande – vangpijp met weinig onderhoud. Van oudsher stonden in de binnenbocht, de "vanderhandse kant", geen rietschermen. Door de beugels en de dichte griendbegroeiing was hier al voldoende afscherming. De meestal halfronde pijpen waren afgedekt met afgedankte vissersnetten, meestal zalmnetten. Op deze wijze werd gebruik gemaakt van hier ter plaatse voorhanden zijnde materialen. Het laatste lage gebogen deel, de fuik, hier het scherpe eind genoemd, was ook met netten afgedekt. De zijanten hiervan bestonden uit horren of tuinen van gevlochten wilgetenen. Aan het eind van de pijp bevond zich het vanghokje of jaagkorf. Ook dit bestond vroeger van wilgenlechtwerk. Daarnaast stond een spartelkorf waar gevangen en gedode eenden in werden gedeponeerd en naspartelden.

De 6 tot 8 meter brede kelen zijn in het rivierengebied erg lang en hebben een grote boog, tot soms wel

zo'n 100 meter. Dit wordt over het algemeen als Brabants model aangeduid.

De werkzaamheden van de kooiker bestaan uit het onderhouden van het kooi-instrumentarium en het kooibos. Voor de vangtijd maakt hij de kooi klaar zodat de kooi was "opgemaakt". In het voorjaar is hij druk met het ophangen en uitleggen van de – vaak zelf gevlochten – broedkorven en later met het opbouwen van een goed afgerichte tamme stal lokeenden. In de winterperiode moest 's nachts de bevroren kooiplas worden opengehakt, het "ijzen". In de nachtelijke uren moesten ook de griendjes op de kooi gehakt worden, overdag werd het hout verder klaar gemaakt. Deze werkzaamheden konden niet overdag plaatsvinden omdat er dan te veel verstoring zou zijn en in alle stilte gevangen moest worden. Dit vangen, of beter: kooien, gebeurde doorgaans 's morgens vroeg, als de eenden terugkwamen van hun nachtelijke aasplaatsen, en in de middag nog een tweede keer juist voordat de eenden zich weer opmaakten om te vertrekken. De laatste jaren is, met name door de hoge onderhoudskosten, steeds meer gebruik gemaakt van duurzame, hier eigenlijk niet thuishorende, materialen. De pijpen hebben later aan beide zijden rietschermen gekregen; ze zijn vaak ook ingekort en hebben soms al ijzeren beugels en bedekking van kippegaas. Gelukkig is er ook nog een aantal authentieke kooien waar wel voor zover mogelijk gebruik wordt gemaakt van de oorspronkelijke materialen. De kooibossen zijn dikwijls uitgebreid of omgevormd in opgaand loofbos van eik, es, els, populier en wilg, waaronder een rijke gevarieerde struiken- en kruidenetape voorkomt.

De eendenkooi te Waardenburg

Om het artikel van het algemeen verhaal over eendenkooien en de beschrijving hiervan in het rivierengebied wat duidelijker te richten op een specifieke kooi volgt ter afsluiting de presentatie van de Waardenburgse eendenkooi.

Deze kooi ligt in de polder "Het Broek" direct bij het verkeersplein Deil. De Waardenburgse kooi was al in 1600 geregistreerd en is vermoedelijk omstreeks 1550 aangelegd. Uit op de kooi gevonden en goed te dateren pijpenkoppen en scherven valt af te leiden dat er in 1630 tenminste al regelmatig mensen verbleven.

De bodem van de zeer vlakke en lage – tussen de rivieren de Waal en Linge gelegen – polder bestaat uit een dikke laag komklei. De polder was zoals de naam "Het Broek" al zegt vanwege zijn lage ligging en hoge waterstand een groot deel van het jaar niet of nauwelijks toegankelijk. De hier liggende graslanden konden hierdoor uitsluitend worden gebruikt als hooiland. Slechts gedurende vrij korte tijd kon worden geweid met jongvee, droogstaande koeien of paarden. Voor

melkvee was de polder onvoldoende begaanbaar.

"Het Broek" vormde met vele andere laag gelegen komgronden een eldorado voor watervogels. Oorspronkelijk hebben in deze polder dan ook drie eendekooien gelegen, te weten de Waardenburgse kooi, de Sluikse kooi (genoemd naar de kooiker?) en de Tuilse kooi. De Waardenburgse kooi is na een gedeeltelijke restauratie ongeveer 15 jaar geleden weer volledig "vangklaar". De Sluikse kooi is nog slechts een refugium, terwijl de Tuilse kooi nog maar één vangbare pijp heeft om de kooi- en afpalingsrechten te kunnen behouden.

Naast de beide eendekooien en de komgrondgraslanden liggen in deze polder nog enkele griende populierenbosjes. De polder behoorde destijds tot de heerlijkheid van de familie Van Pallandt van Waardenburg en Neerijnen. Sinds 1960 is Staatsbosbeheer door aankoop en toedeling in het kader van de ruilverkaveling "Tielerwaard" grotendeels eigenaar van de ongeveer 100 ha grote polder (heet nu "komgronden reservaat Tielerwaard").

Dankzij de handhaving en gedeeltelijke nieuwe aanleg van een kade rondom dit "komgrondenreservaat"

is het mogelijk hier een eigen waterregime te voeren. Hierdoor kan de vroegere "nat en dras" situatie worden voortgezet. Dit in tegenstelling met het door de ruilverkaveling overal elders sterk verlaagde waterpeil. Door de eigen waterhuishouding kan ook de verontreinigende werking van het polderwater – veroorzaakt door meststoffen en bestrijdingsmiddelen – zo goed mogelijk buiten gesloten worden. Aan de rand van het reservaat staat een indertijd van het polderdistrict overgenomen monumentale watermolen die gedurende langdurige droge periodes eventueel water in het reservaat kan pompen.

Het reservaat is met zijn bloemrijke graslanden, rijk begroeide kooibossen en enorme vogelstand slechts een geringe afspiegeling van wat eens in het Rivierenland te zien was.

De Waardenburgse eendekooi ligt in het laagste deel van het reservaat. Uit de bodemkaart maar ook in het veld is duidelijk te zien dat voor de aanleg van de kooiplas en pijpen maar weinig gegraven behoefde te worden. Aan de oost- en westzijde van de plas is ter breedte van ongeveer 10 meter op de oever grond opgebracht. De kooiplas is ongeveer een 0,5 ha groot:

Vangpijp eendekooi Waardenburg.

hieromheen liggen de vier brede vangpijpen van het Gelderse type, hier 80 tot 85 meter lang; vroeger misschien zo'n 90 tot 100 meter. De pijpen waren tot voor kort tot het laatste scherm vierkant van vorm. Nu zijn ze overdekt met lange halfronde slieten zgn. beugels. Afgedankte zalmnetten voor het afdekken van de keel zijn helaas niet meer verkrijgbaar zodat deze vervangen zijn door het bekende dubbelljesgaas. Vroeger werden de loten van de hier als beugels geplante wilgentenen in elkaar gevlochten door de kooiker. Door dit zgn. wilgenbreien ontstond een donkere "levende" maar duurzame overkapping die weinig onderhoud behoeft. Ook de aan het eind van de keel gesitueerde jaagkorf en het spartelhokje werden vroeger van wilgentenen gevlochten.

De kooiker wist vroeger zeer ingenieus met de voor hem beschikbare materialen (eigenlijk alleen maar slieten, tenen en riet) de hele vanginstallatie van zijn kooi op te bouwen en te onderhouden. De rietschermen op de Waardenburgse kooi werden geplaatst tussen levende schermpalen. Dit is nog goed te zien aan de situering van de meer dan 200 jaar oude essenknoten langs de pijpen. Dergelijke schermpalen zijn zeer duurzaam: ze rotten immers niet af. Ook leverden ze de kooiker regelmatig geriefhout op voor bijvoorbeeld de gereedschapsstelen, weidepalen en palen voor de koestal. Wat resteerde werd verkocht. Het kooibos rondom de plas bestaat uit kleine 6 tot 8 meter brede, met uit de greppeltjes vrijgekomen grond, opgehoogde griendakkertjes. Om hier griend te kunnen planten moest het maaiveld indertijd wel opgehoogd worden. Het vrijkomende griendhout werd voornamelijk gebruikt voor het onderhoud en regelmatig vernieuwen van de vanginstallatie.

Naast de verkoop van eenden, boerengerief- en griendhout had de Waardenburgse kooiker nog andere veneninkomsten. Zo had hij in de omgeving verscheidene palingvuiken uitgezet en hield hij toezicht op het bij hem in de buurt ingeschaarde vee van verafwonende boeren. Ook schoonde hij voor hen en het polderbestuur (voor slechts enkele centen per meter) de sloten. Daarnaast had hij in het kooibos ook nog hazelaars geplant waarvan de noten verkocht werden aan de Waardenburgse bakker.

De eendenkooi heeft een paalrecht van 200 Rijnlandse roeden; dat is in een straal rondom de kooi 753 meter gemeten uit het midden. Dank zij het specifieke beheer van de kooi en het fanatiek door de kooikers verdedigde paalrecht (als het moest het voetangels en klemmen tegen de ongenode bezoekers!) is dit voor flora en fauna een ideale biotoop geworden.

Het vangen van eenden is in de huidige doelstelling van de kooi nog slechts een bijkomstigheid. Voorop staat nu het behoud (en daarop gerichte beheer) van de hier voorkomende planten- en diersoorten.

Om eventuele geïnteresseerden in de gelegenheid te stellen eens een kijkje te nemen in een eendenkooi en aan hen ook het kooikersbedrijf te presenteren is het mogelijk gedurende een gedeelte van het jaar op een vast tijdstip onder leiding van de kooiker de eendenkooi te Waardenburg te bezichtigen.

Regelmatig worden toch nog verschillende soorten vogels gevangen in de kooi. Dit gebeurt nu echter ten behoeve van het door het vogeltrekstation verrichte ringonderzoek.

Ter illustratie een deel van het resultaat van de in de periode 1955-1961 gevangen wilde eenden op de nabij gelegen eendenkooi te Herwijnen. Er werden in deze periode ongeveer 4500 wilde eenden geringd, waarbij o.a. het geslacht en de leeftijd waren vastgesteld. Voorzover bekend zijn 700 terugmeldingen geregistreerd. De meeste meldingen (ongeveer 400) kwamen uit Nederland van jagers en op broodwinning gerichte kooikers. Veel buitenlandse terugmeldingen kwamen uit Duitsland, Denemarken, Finland, Polen en Rusland.

Van wilde eenden is inmiddels voldoende bekend zodat deze niet meer voor dit onderzoek worden gevangen. Het ringonderzoek van o.a. Slobeend, Smient, Pijlstaart, Zomertaling en Wintertaling wordt echter nog steeds voortgezet.

Conclusies

- De eendenkooien vormen een belangrijk landschappelijk, cultuurhistorisch en natuurwetenschappelijk gegeven. Het is daarom van belang dat zoveel mogelijk van de nog bestaande kooien blijft behouden.
- Onderzocht moet worden in hoeverre er mogelijkheden zijn om gespreid over het gehele land een aantal van de te onderscheiden typen eendenkooien weer te restaureren (in de vorm van werkvoorzienende maatregelen of door middel van financiële steun).
- Het restaureren van kooien zal op zo oorspronkelijk mogelijke wijze moeten worden uitgevoerd. Ook het beheer zal zoveel mogelijk op dezelfde voet moeten worden voortgezet.
- Om voldoende informatie ter beschikking te hebben over de landschappelijke en historische achtergronden van eendenkooi en kooibedrijf is het noodzakelijk dat hiernaar een gefundeerd onderzoek wordt verricht.

Literatuur

- Braaksma, S. 1973. De vogelrijkdom van eendenkooien. Het vogeljaar 21 (5): 466-472.
Dijkhuizen, S. 1980. Eendenkooien - Zutphen.

